

ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЗМІСТОВИЙ АСПЕКТ ЇЇ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ

Вікторія ОЛЕКСЮК

Copyright © 2006

Постановка суспільної проблеми. У сучасному суспільстві зростає попит на творчий потенціал людини, її здатність до самоорганізації, творчого самовираження. Сьогоднішній світ розглядається як постмодерністський, що характеризується відмовою від єдиної тотальної ідеології, тобто як такий, що зібраний з безлічі великих і дрібних світів. З огляду на це кожен громадянин повинен бути компетентним щодо організації свого життєвого процесу, володіти психологічною культурою соціального життя. Його духовно-практична діяльність потребує спрямованості на планування, програмування, творче здійснення свого індивідуального буття. Можна стверджувати, що змінюється макросередовище життєвого шляху особистості, тому до його потреб треба “підтягувати” мікросередовище розвитку людини – сім’ю, учнівські, трудові групи. Водночас саме суспільство від найвищої до найнижчої своєї ланки покликане уможливити розвиток, збагачення і реалізацію творчих потенцій усіх своїх членів.

Авторська ідея. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури виокремлені та узагальнені дані теоретико-експериментальних досліджень творчості у контексті життєвого шляху як історії формування особистості певного суспільства, котра стається завдяки плину мікро- та макроситуацій її культурного життя.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Одним із найважливіших практичних завдань сучасності А. Блатнер називає потребу зробити творчість базовою суспільною цінністю [15]. Тому важливо допомогти людям переорієнтуватися на мету творчої ефективності. У наш час глибоко усвідомлюється те, що саме творчість є найважливішою складо-

вою життя особистості взагалі та її професійного успіху зокрема. Ціннісне уявлення про життя – вихідний момент вільного вибору свого ковітального шляху, реалізації у вчинках основоположної мети – утвердження людини як найвищої вартості.

Ключові слова: *особистість, творчість, життєвий шлях, творча обдарованість, творчий потенціал, творче самовизначення, життєтворчість, суб’єкт життя, ампліфікація.*

Аналіз досліджень і публікацій з даної проблеми. На сьогодні, ґрунтуючись на узагальненнях психології, можна стверджувати, що *особистість* – це цілеспрямована і самоорганізована система, головною функцією існування якої є здійснення індивідуального способу суспільного буття. Цілісність проявів активності, схильність до творчого перетворення дійсності – її сутнісні характеристики. Водночас розвиток виявляється основним способом існування особистості упродовж життя. Він виражає її потребу виходити за свої межі, бути суб’єктом власного життєреалізування.

Концепція особистості як суб’єкта життя, що започаткована С.Л. Рубінштейном, Б.Г. Ананьєвим і доповнена багатьма сучасними послідовниками, наголошує, що суб’єкт є тим “вузлом”, котрий зв’язує у процесі життя всі лінії її актуального і потенційного розвитку. Мовиться, власне, про індивідуально активну людину, котра сама створює умови свого життя. Поняття “суб’єкт життя” розкриває діяльнісну сутність особистості, а тому охоплює єдність потенціалів людини, починаючи від її буденної життєактивності і завершуючи

творчістю, геніальністю [15]. Вивчаючи історію “діянь” особистості, дослідники зважають на організацію нею усіх сфер свого життя, на суспільний характер її індивідуальної реалізації. Суб’єктом життя особистість стає у процесі розвитку, відтак і її можливості гармонізувати своє повсякдення зростають поступово.

У зазначеному контексті теоретизування найбільш містким поняттям, яке використовується у психології особистості є поняття “життєвий шлях” [1; 3; 12; 13; 15]. За змістом воно дещо відрізняється від поняття “життя особистості”, адже з усіх багатоаспектних проявів реального життя суб’єкт виділяє та свідомо обирає одну головну лінію. На думку фахівців, життєвий шлях як історія побудови свого життя особистістю доречно розглядати в культурно-історичному аспекті. Саме конкретна культурно-історична реальність, у межах якої розгортається життєвий шлях окремої особистості, задає цілком визначені орієнтири, що спрямовують його у певному напрямку.

Для сучасної людини суспільство – макросередовище її розвитку з певними соціально-політичними, економічними умовами регіону, країни, національними традиціями свого народу. Динаміка історичного процесу природно створює різні соціальні ситуації розвитку. Люди, котрі живуть в одному макросередовищі, є не лише громадянами, а й учасниками багатьох спільностей, груп, з яких складається мікросередовище їхнього розвитку-поступу. Іншими словами, це – сфера безпосереднього спілкування людей у сім’ї і найближчому оточенні, де вони задовольняють свої матеріальні та духовні потреби. З іншого боку, в процесі індивідуалізації особистість продукує власне довкілля того чи іншого розвитку. Культурно-історична реальність лише задає умови життєздійснення, які не панують над життям людини, а є складовою самого її життя. Активно перетворюючи зовнішні обставини, особистість формує свою позицію і лінію життя. Зважаючи на це, й життєвий шлях – це не просто траєкторія приватного життя особистості, а ще й свобода вибору і дії, котра уможливує її творчий внесок у цінності та ідеали, що їх обстоює чинне покоління.

Проблема життєвого шляху здавна привертала увагу науковців. Вагомий внесок у її розробку здійснили Ш. Бюлер, Е. Еріксон, Г. Томе, С.Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьєв,

Н.А. Логінова, Л.В. Сохань, Т.М. Титаренко, О.О. Кронік та інші дослідники. Новий конструктивний погляд на проблему життєвого шляху запропонував український учений В.А. Роменець. Автор поєднав його зі шляхом творчим: “Коли смыслом життя стає максимальне розкриття своїх сутнісних сил, своєї істинної природи, життєвий і творчий шляхи поєднуються у творенні людиною самої себе” [13, с. 83]. Вони осмислюються у єдності – як два аспекти індивідуального буття. Життєвий шлях – глибоко індивідуалізована траєкторія розвитку людини. Індивідуалізація визначає міру особистісної гідності кожного, його творчий внесок у суспільне життя. Звідси – неповторність ковітального самовираження людини, котре центрується у сенсі її життя та змістовно конкретизується у моральній, естетичній, пізнавальній та інших діяльностях. Так досягається всеохватність буття, багатство і повнота повсякдення.

Вміння виплекати свій життєвий задум і втілити його у життя є найдорожчим надбанням людини у дорозі до себе. Життєвий шлях – це водночас і творчий тією мірою, якою кожна особистість спроможна власною вчинковою активністю створити себе. Саме креативність пропонує людині нові обрії, нові горизонти досягнення повноти життя. Кожна людина – творець власної історії, її творчість – передусім самотворення [15].

С.Л. Рубінштейн свого часу також зазначав, що людське життя може здійснюватися стихійно, тоді воно наявне за умов та обставин, що склалися, а тому позбавлене рефлексії, роздумів. Але воно може бути усвідомленим та спланованим. Особистість, набуваючи статусу суб’єкта життя, задумує і творчо здійснює процес своєї життєпобудови, конструктивно впливаючи на нього. В.А. Татенко вважає, що індивід, постаючи у споглядальній позиції до самого себе, до власного існування, стверджується у своїй суб’єктності, у здатності до вільної творчості [15, с. 295]. К.О. Абульханова-Славська життєдіяльність людини також досліджує як можливість вдосконалення особистості взагалі і творчої індивідуальності зокрема. Л.І. Анциферова розглядає становлення особистості як суб’єкта власного розвитку, котрий перебуває у пошуку та побудові тих видів діяльничного ставлення до світу, в яких найповніше реалізується. На думку О.Л. Кононко, потреба свідомо й активно ставитися до процесу і

результатів свого життя є показником спроможності особистості до життєтворчості. Н.О. Логінова пов'язує творчість у житті з таким способом вирішення особистістю життєвих завдань, який дає їй змогу повно розкрити свої сутнісні сили, здібності і зробити свій оригінальний внесок у національну культуру, в удосконалення соціальних і міжособистісних взаємостосунків, у збагачення духовної атури суспільства. Розглядаючи життєву і творчу траєкторії шляху особистості в одній аналітичній площині, вчені підкреслюють, що істинно творче ставлення людини до свого життя з'являється не відразу і навіть не у кожного.

Психологічні розвідки у таємничий світ розвитку психіки, свідомості, діяльності дитини, безперечно, впливають на організацію навчально-виховної практики. Так, скажімо, сформульовані принципи дитячого розвитку є надійною передумовою і підґрунтям для побудови не лише культурно-історичної, а й вітакультурної теорії і практики освіти [17]. Власне дитину не треба формувати, а наповнити її життя таким психо-соціальним змістом, щоб вона обрала найкращий шлях. Тому освіта повинна бути зорієнтована на індивідуальність та особистість учня.

Один із визнаних психологами – принцип творчого характеру психічного розвитку. Дослідження О.В. Запорожця, О.Р. Лурії показали, що діти продукують власні знаки і символи як елементи мови. Тому дитина, поза сумнівом, якщо не творець культури, то принаймні її суб'єкт. Тому так важливо не пригнічувати, а вивільняти її творчий потенціал.

Наступний принцип – ампліфікації (збагачення, посилення, поглиблення) розвитку дитини – важлива умова її різнобічної вихованості. На думку О.В. Запорожця, багатство можливостей на ранніх етапах дитячого розвитку є засобом вияву потенційних задатків і здібностей. Тому учневі у школі має бути наданий широкий вибір різних діяльностей, серед яких він із часом відшукає ту, котра найбільше відповідає його нахилам. Учений також пише про принцип виняткової вагомості всіх етапів дитячого розвитку: “Кожний етап повинен вичерпати себе, тоді він забезпечить сприятливі умови для переходу на новий, а його досягнення залишаться на все життя” [8, с. 110]. На переконання В.А. Роменця, творчі досліді дитини, які проявляються у малюванні, конструюванні тощо згодом перетворю-

ються у справжню творчу діяльність, але вже у праці, продукти якої стають суспільно значущими. Саме через творчість в ігровій діяльності за оптимальних умов дитина приходить до творчості у реалізації власного життєвого шляху як свідомого служіння ідеалам істини, добра, краси. Отож важливо не загубити дитячу творчість, зорієнтувати її у культурне русло, примножити, охопити нею індивідуальне життя особистості. Вчений вважає, що кожна людина є творцем власної історії, а її вершинна творчість – самотворення.

Психологічні теорії творчої особистості та її розвитку розробляються Р. Грановською, Л. Єрмолаєвою, В. Козленком, А. Луком, Я. Пономарьовим, В. Роменцем, В. Кан-Каликом, С. Сисоевою та ін. Спільним для цих авторів є розуміння творчої обдарованості як індивідуального, мотиваційного, соціального потенціалу людини, що дає змогу отримувати високі результати в одній чи кількох сферах суспільної практики. Розвиваючись у процесі діяльності у єдності з провідними мотивами, вона самоплекається у структурі особистості і виявляється як здатність до створення якісно нових продуктів діяльності. Е. Фромм зауважує, що творчість – це “здатність дивуватися і пізнавати, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, це налаштованість на відкриття нового і спроможність до глибокого усвідомлення свого досвіду” [16, с. 318].

О.І. Зелінченко, вважає, що творчість – це передусім прояв духовності людини, котра реалізує її прагнення до поширення себе на світ, до гармонії, рефлексії [6]. Тоді духовно-моральні цінності суспільства привласнюються особистістю, стають основою її життєвої практики. У будь-якому разі творчість має неусвідомлений характер, виникає спонтанно. У цьому змістовому форматі К. Фергюсон зазначає, що “творчі здібності не створюються, а вивільняються” [9, с. 18]. П. Торенс, як один із творців системи вимірювання творчих здібностей, вважає, що спадкоємний матеріал не є найважливішим показником майбутньої творчої продуктивності. Перетворення самотутніх імпульсів дитини у творчий характер здебільшого залежить від впливу батьків, учителів, дорослих узагалі.

Виклад основного матеріалу. З огляду на сказане, природно ставити питання про створення умов для оптимального розвитку і реалі-

зації творчого потенціалу дитини. За даними Б. Нікітіна, чим раніше пробуджуються творчі здібності, тим вищого рівня розвитку вони досягають [5]. В.А. Роменець зазначає, що в історії людства і в житті окремого індивіда дитинство є досить тривалим етапом та істотно впливає на подальший шлях його розвитку. Дані багатьох досліджень доводять, що у дитячому віці людина більш творча, ніж у зрілому. Це значною мірою пояснюється тим, що на неї не впливають стереотипи, вона вільна у своїх творчих виявах, продукує тому, що їй подобається сам процес творчості, котрий приносить радість відкриття.

Вочевидь треба говорити про мікроситуацію особистісного розвитку дитини, а саме про соціальні умови сім'ї, найближчого оточення, де повинні зберігатися всі творчі тенденції і спрямування. Але саме цей етап у розвитку творчих здібностей дітей охоплений увагою суспільства недостатньо. Слушними, на нашу думку, є рекомендації американського психолога Дж. Гауена щодо умов оптимального розвитку творчих здібностей дітей, адресовані батькам: потрібно терпляче сприймати найдивовижніші ідеї дитини, уникати негативного їх оцінювання, надміру не опікувати дитину, щиро ставитися до неї, навчити покладатися на ризик та інтуїцію, забезпечити позитивний творчий вихід її енергії.

На жаль, головною цінністю у системі нинішньої освіти є успішні оцінки дитини, а чи не єдиною основою при визначенні здібностей – вербальні прояви її інтелекту. За таких умов інші спроможності і діяння витісняються із ціннісної сфери соціальних взаємин. Суспільний загал та й самі діти не надають значущості іншим проявам інтелектуальної поведінки. Такий культурний стереотип успішності негативно впливає на формування особистості дитини, на розвій її творчих здібностей у повному обсязі. Наявні системи навчання та виховання пропагують конформізм, як головну умову забезпечення єдності соціальних групи і колективів, але водночас і гальмують повноформатний розвиток творчого мислення. Більше того, у суспільстві часто виявляється групова агресія до тих людей, котрі вирізняються творчими здібностями, нестандартним мисленням і духовною незалежністю. Втім творчість не терпить насилля. Оптимальним довкіллям, яке сприяє виявленню творчих можливостей до-

рослих та дітей, є демократична, відкрита, емоційно насичена, позитивна атмосфера плідної співпраці. Це положення – незаперечний пріоритет розвитку сфери освіти демократичних суспільств.

На сьогодні зростає вагомість парадигми життєтворчості для системи національної освіти України, активно розробляються психолого-педагогічні технології її впровадження у навчально-виховний процес [6; 7]. На думку визнаних педагогів, реалізація прогресивних тенденцій у розвитку освіти пов'язана з послідовним переосмисленням традиційних функцій педагогічної діяльності: відтепер важливим є не засвоєння учнем певної суми знань, а формування у нього самобутньої особистості, здатної до ініціативи, самовиховання, творчої праці. Інакше кажучи, освіта має стати простором освоєння духовної та матеріальної культури людства.

Відомий психолог-гуманіст К.Роджерс зазначав, що головною проблемою у навчанні є розробка методів, здатних підтримувати в усіх школярів природну допитливість і жагу знань, стимулювати дух відкриттів. Це насамперед вимагає від учителя вміння працювати у творчому режимі, постійно вдосконалювати свою професійну діяльність, опановувати специфічні форми та методи розвитку творчих можливостей учнів. У контексті зазначеного підходу, педагог повинен оволодіти наукою і мистецтвом: а) створення розвивального довкілля для школярів, оснащувати і диференціювати його впливи; б) плекання виховних взаємостосунків, за яких утілюються в життя людські взірці-ідеали; в) збагачення особистісної культури шляхом паритетної співпраці та допомоги дитині у визначенні індивідуального способу життя.

На думку провідних психологів – К.О. Абульханової-Славської, О.І. Асмолова, В.І. Слободчикова, освіта – це процес, спрямований на розширення можливостей компетентного вибору особистістю свого життєвого шляху. Забезпечити цю компетентність можна, передбачивши таку соціальну організацію її життєзреалізування, яка допомогла б їй прийти до самої себе. Для цього треба реорганізувати зміст і форми такого зреалізування. Ось чому талановиті діти повинні випробовувати себе не лише у математиці, фізиці, біології, а й у живописі, танцях, конструюванні, театральних постановках тощо. Оскільки життєвий шлях окреслює внесок кожного у цінності та ідеали,

що їх обстоює зріле покоління, то важливого значення набуває для дитини ставлення батьків, учителів і навколишніх до результатів її трудової діяльності. За позитивної атмосфери та співучасті у дитини розвивається умілість і, як зазначає Е. Еріксон, закріплюється саме бажання творити [8].

ВИСНОВКИ

1. Один із найважливіших моментів у роботі з дітьми – забезпечення поетапного розвитку їхнього творчого потенціалу (дитсадок, школа, ВНЗ) з урахуванням індивідуальних та вікових особливостей, а також специфіки його вияву у різних видах діяльності. Тому доцільно запровадити у повсякденну практику дошкільних, шкільних, позашкільних установ різні форми творчо організованого дозвілля дітей, молоді, причому як через традиційні клуби, гуртки, студії, так і з допомогою нових, оригінальних форм, скажімо, створити нові дитячі організації, центри, які займатимуться вирішенням відповідних завдань. Пізнання та осмислення дитиною своїх здібностей сприятиме її самоствердженню та реалізації як особистості. Тоді вона постане повноцінним суб'єктом власної життєдіяльності, а не лише буде учасником однієї з багатьох діяльностей; до того ж навчиться рефлексувати власні дії, поведінку, вчинки. До цього процесу треба всіляко долучити дорослих – батьків, учителів, вихователів. Активізація діяльності сімейних клубів, засобів масової інформації, плідна співпраця сім'ї та школи у формі просвітницьких, соціально-психологічних тренінгів, використання інтерактивних методів навчання має стати першим кроком на шляху розв'язання головних завдань розвитку творчого потенціалу юної особистості.

2. Особистість, проектуючи і здійснюючи свій життєвий шлях, набуває статусу творця, оскільки творчий стан стає для неї універсальним способом світовідчуття і життєздійс-

нення, в якому переважають ерудиція, гуманізм, сенс, духовність. Лише самісно утверджуючись у навчанні, праці і спілкуванні, особистість учня згодом постане і як суб'єкт здійснення себе, адже не лише виникне потреба у свідомому, активному ставленні особистості до процесу свого життя, а й підсиляться “авторські засади” життєвої активності, з'являться довготермінові проекти і плани, набуде психорегуляційної вагомості самосвідомість.

3. Розвиваючись, людина пише свою історію, змінює довкілля, об'єктивується у продуктах матеріальної і духовної культури. Вона майже безперервно шукає способи і засоби для позначення своєї індивідуальності, задовольняючи потребу в максимальній персоналізації. Тільки глибоко усвідомивши себе, власне Я, особа здатна проявити свою неповторність, а відтак самовиразитися, самореалізуватися, проявити істинну життєтворчість.

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 300 с.
2. Жизненный путь личности / Под ред. Л.В. Сохань. – К.: Наукова думка, 1987. – 281 с.
3. Жизнь как творчество / Отв. ред. Л.В. Сохань, В.А. Тихонович. – К.: Наукова думка, 1985. – 304 с.
4. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід). – К.: Стило, 2000. – 336 с.
5. Лук А.Н. Мышление и творчество. – М.: Политиздат, 1976. – 114 с.
6. Мистецтво життєтворчості особистості. – К.: ІЗМН, 1997. – 687 с.
7. Психологія і педагогіка життєтворчості. – К.: ІЗМН, 1996. – 792 с.
8. Психология человека от рождения до смерти. – СПб.: Прайм-Евроник, 2002. – 656 с.
9. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.
10. Роджерс К.Р. Творчество как усиление себя // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 164–168.
11. Роменець В.А. Життя і смерть: осягнення розумом і вірою. – Вид. 2-ге. – К.: Либідь, 2003. – 232 с.
12. Роменець В.А. Психологія творчості: Навч. посібник. – Вид. 2-ге. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
13. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.
14. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Психология человека: Введение в психологию субъективности. – М.: Школа-Пресс, 1996. – 384 с.
15. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
16. Фромм Э. Психология и этика. – М.: АСТ, 1998. – 568 с.
17. Фурман А.В. Психокультура української ментальності. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 132 с.

Надійшла до редакції 3.05.2006.